

SİBİRYA'DA RUSLAR: RUS İŞGALİNİN KATALİZÖRÜ OLARAK STROGANOV AİLESİ*

RUSSIANS IN SIBERIA: THE STROGANOV FAMILY AS THE CATALYST OF THE RUSSIAN OCCUPATION

Zafer SEVER**

Öz

Rusya'nın cihanşümul bir imparatorluğa dönüşmesinde farklı kökenlerden gelen ve Rusya'nın çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren nüfuzlu ailelerin büyük etkisi olmuştur. Bu ailelerin en önde gelenlerinden birisi de Tatar soylu Stroganov ailesidir. Stroganovlar, Rusya'nın ticari ve içtimai hayatında büyük rol oynamasının yanı sıra özellikle kuzeydeki Türk varlığını etkileyen faaliyetlerin başrolünde bulundular. 16. asrın ortalarından itibaren IV. İvan'dan Kama ve Çusovaya bölgesindeki topraklar üzerinde imtiyazlar alarak birçok ticari faaliyette boy gösterdiler. Ayrıca Batı Sibiryadaki ilk kale/şehirleri inşa edip Rus yayılmacılığının başlamasında âdeta koçbaşı oldular. Bu kolonizasyon faaliyetiyle Batı Sibiryanın Rus işgaline uğramasına uygun zemini hazırladılar. Volga Atamanlarından olan Yermak Timofeyev'i ve diğer Kozakları kendilerine karşı tehlike arz etmeye başlayan Sibir Hanlığı üzerine gönderdiler. Hanlığın başkenti Sibir, ateşli silahlara sahip olan Kozakların işgaline uğradı. Stroganovlar böylelikle Sibiryanın zengin topraklarını Ruslara açtı ve bölgenin Ruslaştırılma sürecini başlattı.

Bu çalışma, Tatar soylu bir ailenin ekonomik faaliyet vasıtasıyla eski Türk yurdu Batı Sibiry coğrafyasını Çarlık Rusya'sı toprağına dönüştürme sürecine dönemin Rus kaynakları ışığında odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Stroganov Ailesi, Sibir Hanlığı, Yermak, Ruslar, Sibiry

Abstract

Powerful families from different origins operating in various regions in Russia have a great impact on Russia's transformation into a global empire. One of the most prominent of these families is the Tatar noble Stroganov family. From the middle of the sixteenth century, they started many commercial activities, by obtaining concessions from Ivan IV the lands Kama and Çusovaya region. They also built the first castle-towns in Western Siberia and pioneered the start of Russian expansion in the region. With this colonization activity, they prepared the ground for the Russian occupation of Western Siberia. They sent Yermak Timofeyev, one of the Volga Ataman, and other Kozaks to the Sibir Khanate, which started to pose a danger to them. Sibir, the capital of the khanate, was occupied by Kozaks, who had firearms. The Stroganovs thus opened the rich lands of Siberia to the Russians and started the Russification process of the region.

* Bu makale Zafer Sever tarafından hazırlanan "Rus Kaynaklarına Göre Stroganov Ailesi ve Sibiryada Rus Hâkimiyeti, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2020" adlı tezden üretilmiştir.

** Dr., Ordu / Türkiye, zafersever89@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1876-0246

This study focuses on the process of transforming the old Turkish homeland of West Siberia into the land of Tsarist Russia through the economic activity of a Tatar noble family in the light of the Russian sources of the period.

Keywords: The Stroganov Family, Sibir Khanate, Yermak, Russians, Siberia

1. Stroganov Ailesi

Rus tarihi içerisinde özel bir konuma sahip olan Stroganovların, başta ticaret ve sanayi olmak üzere faaliyet gösterdiği birçok hareket alanının açıklanması, aynı zamanda Rus devletinin 16. asırdan itibaren ticaret, sanayi ve Sibiryayı Ruslaştırma faaliyetlerinin de açıklanmasına paralellik gösterir. Bununla birlikte Sibir Hanlığı'nın işgalinde ve akabinde Sibiryanın Rus hâkimiyetine girmesinde başat rol oynayan Stroganovlar, Kuzey Türklüğü ve Türk-Tatar tarihi içinde önemli bir konuma sahiptir. Bu bakımdan ülkemizde az bilinen ve Türk tarihinin belli bir dönemine iz bırakmış bu aile hakkında müstakil bir çalışmanın bulunmaması, ailenin araştırılmasını mühim kılmaktadır.

Dört asrı aşkın süredir Rus toplum, siyaset ve ekonomisinin önde gelen figürlerinden olan Stroganovların kökeni ve onların Rus içtimai hayatı içerisindeki statüleri başta Rus tarihçileri olmak üzere araştırmacılar arasında tartışılan ve merak edilen konuların başındadır. Özellikle onların kökenleri ile ilgili oluşan belirsizliğin baş sebebi, ailenin ilk temsilcilerine ait Rus yıllıklarında herhangi bir kaydın bulunmamasıdır. Bu sebeple onların kökeni hâlen ilmî olarak tam aydınlatılamamıştır. Ailenin kökeni hakkında bilgi veren ilk kişilerin başında Hollandalı devlet adamı ve aynı zamanda kâşif olan N. Witsen (1641-1717) gelmektedir. Witsen'in kayıtlarına göre Stroganovların malum ilk atası Rus Knez Dmitriy Donskoy (1350-1389) zamanında Hristiyan olmak için Moskova'ya gelen Tatar bir mirzadır.¹ Daha sonra bu mirza Hristiyan olup Spiridon (Спиридон) ismini alarak sarayda yaşamaya devam etmiştir.² Ancak Witsen'in naklettiğine göre Tatarlar bu durumu hazmedememiş ve onu cezalandırmak üzere harekete geçmiştir. Hazırlanan bir ordunun başında yüksek bir rütbeyle taltif edilen mirza, Tatarlara karşı gönderilmiştir. Ancak Tatarlar yaşanan çarpışmadan galip ayrılmış, esir alınan mirza lime lime edilip doğranmıştır. Bu sırada Moskova'da hamile olan karısı, bir erkek çocuğu dünyaya getirmiştir. Babasının öldürülme biçiminden ötürü bu çocuğa doğrananın, lime lime edilenin oğlu anlamına gelen "Stroganov" (Строгановъ) ismi verilmiştir.³ Sibir tarihçisi G. F. Miller, ailenin kâtibi Pavel Semenovîç İkosov,⁴

1 Nikolaes Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705, s. 735.

2 Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, ot Naçala a Osoblivo ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave po Siy Vremena*, Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1750, s. 206.

3 Nikolaes Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, s. 735.

4 Aile hakkında ilk bilgilerin yer aldığı eserlerden biri Stroganovların kahyası İkosov'un 1761 yılında yazdığı eserdir. İkosov bu eserinde Witsen'in bahsettiği bu olayı bütün ayrıntıları ile vermektedir. Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Spiridon ismini alan mirzanın saraydan nüfuzlu birinin kızıyla evlendiğini ve Tatarlar tarafından daha sonra öldürüldüğünü belirtir. Daha sonra hamile olan karısının bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini ve bu doğan çocuğa da Stroganov isminin verildiğini ifade eder. Bk. P. S. İkosov, *İstoriya o Rodoslovii i Bogatsve i Ateçestvennih Zaslughah Znamenitoy Familii G. G. Stroganovih (1761)*, İzdannaya Vasiliy Şişonko, Perm 1881, s. 5-7; Ayrıca Tatar tarihçi

Rus müverrih N. M. Karamzin⁵ gibi isimler Witsen'in anlatmış olduğu hikâyeyi kabul etseler de 19. asır tarihçilerinden N. G. Ustriyalov Stroganovların Tatar kökenli olmadığını ifade ederek farklı bir tez öne sürdü. Ona göre Stroganovlar Novgorod kökenli idi.⁶ Bu asrın tarihçilerinden olan A. Dmitriyev de Ustriyalov'u destekleyen görüşler savundu.⁷ Stroganovlar üzerine müstakil çalışmalar yapan A. Vvedenskiy'in Stroganovları tasvir ederken ailenin başlangıcını 15. asırda Rusya'nın kuzey ve kuzeybatısında yaşayan Pamor halkına dayandırdığı görülmektedir.⁸ Ancak eldeki veriler Witsen'i çürütecek argümanlar içermediğinden Witsen'in görüşü daha çok itibar görmektedir.

Stroganovlar ile ilgili ilk bilgilerin yer aldığı kayıtlardan bir diğeri ise Rus Knez Vasiliy Vasilyeviç (1415-1462)'in Stroganovların yardımıyla Tatar esaretinden kurtuluşundan bahseden hadisedir. Her ne kadar olay Moskova Knezliği ve Kazan Hanlığı arasında geçse de bu olaya müdahil olmalarından dolayı Stroganovların tarihi bakımından da önemlidir. Knez II. Vasiliy namıdiğer Kör Vasiliy'in Tatarlara esir düşmesinin⁹ ardından serbest bırakılması için istenilen iki yüz bin ruble kefaleti Luka Stroganov ödedi.¹⁰ Böylece Luka Stroganov Rus tarihi içerisinde

Hadi Atlası de Witsen'in verdiği bilgileri doğru kabul ederek Stroganovların kökenini benzer şekilde açıklar. Bk. Hadi Atlası, *Sibir Tarihi, Söyembike, Kazan Hanlığı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1993, s. 45-46; Halikov'un Rus bilinen Bulgar-Tatar asıllı aileleri kaleme aldığı çalışmasında Stroganovların Tatar kökenli olduğunu belirtir. Bk. A. H. Halikov, *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, çev. Mustafa Öner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995, s. 90; Rus Türkolog Nikolay Baskakov, Stroganovların Rus kökenli bir soyadına sahip olmalarına rağmen onların aslında Türk kökenli olduğunu ifade eder. Ancak Stroganov isminin bilinen aksine Rusça "Strogat" (Строгать) "plan yapmak" ya da Türkçe "kale, tahkimli nokta" anlamına gelen "Ostrog" (Острок) kelimeleriyle ilgili olabileceğini belirtir. Mirzanın Hristiyanlığı kabul ettikten sonra "Spiridon" ismini aldığını ve Dmitriy Donskoy tarafından Rus ordusu içerisinde iyi bir rütbeyle taltif edildiğini de sözlerine ekler. Bk. N. Baskakov, *Türk Kökenli Rus Soyadları*, çev. Samir Kâzımoğlu, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997, s. 7.

- 5 Nikolay Mihayloviç Karamazin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Kiniga 2, Tom VII-XII, Moskva 2006, s. 255.
- 6 Ustriyalov'a göre yabancıların naklettiği bu efsane şüphelidir. İmparator I. Petro (1682-1725) döneminde derlenen aile kayıtlarından Stroganovların soyağacından da bu durumun açıkça görüldüğünü ve Dmitriy Donskoy zamanının yazılan kroniklerde bu olaydan bahsedilmediğini belirtir. Ona göre Krillo-Beloozersk Manastırı'nda elde edilen kayıtlar, onların kökenleri hakkında daha sahil bilgiler verir. Buradaki kayıtların verdiği bilgilere göre Stroganovların soyu Novgorod'un eski ailelerinden olan Dobrinliler'den gelmektedir. Bu yüzden Ustriyalov, Krillo-Beloozersk Manastırı'ndaki kayıtların daha güvenilir olduğunu ifade eder. Bk. Nikolay Gerasimoviç Ustriyalov, *İmentie Lyudi Stroganovi*, Sankt-Peterburg 1842, s. 3.
- 7 Aleksandr Dmitriyev, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey i Materialov Preimuşçestvenno o Permskom Krae, Stroganovi i Yermak*, Vipusk IV, Perm 1892, s. 1-22.
- 8 Andrey Vvedenskiy, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoj Literaturı, Moskva 1962, s. 3; Ruslar, Onega, Kuzey Divina ve Peçora Nehri'nden Beyaz Deniz'e ve kuzeydeki okyanusa kadar olan bu toprakları "Pamorya" olarak adlandırıyor. Bölge hakkında ayrıntılı bilgi için bk. D. L. Semuşin, "Pamorye i Pamori: Struktura Odnogo İstoriçesko Mifa", *Artika i Sever*, No: 7, (Moskva 2012) s. 45-58; Ayrıca bu bölgede yaşayan ve diğer unsurlarla farklılık arz eden "Pomori" adlı etnik bir halktan bahsedilir. Ancak Stroganovların bu bahsedilen halkla etnik bakımdan herhangi bir alakaları yoktur. Kanaatimizce Stroganovların "Pamorye" adlandırılan bölgede yaşıyor olmaları bazı araştırmacılar arasında kafa karışıklığına yol açtığı söylenebilir.
- 9 *Polnoe Sobranie Russkih Letopisey, İzdanoe po Visočayşemu Poveleniyu Arxeografiçeskoj Kommissieyu*, Tom Dvenadtsaty, Sankt-Peterburg 1901, s. 62-66; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 116-117.
- 10 Vasiliy Şişonko, *Permskaya Letopis s 1263-1881 g. Perviy Period*, s. 1263-1613 g., Perm 1881, s. 20; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar*, s. 117; Ruslar, bu antlaşmanın şartlarını kendi halklarına duyurmadılar. Tatarlara karşı ödenen bu 200 Bin rublenin Kazan hanı Uluğ Muhammet ve onun oğlu Mahmutek'e haç öptürüldüğünden dolayı bu ödemenin yapıldığı söylendi. Bk. Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasî İlişkileri (1437-1552)*, Türk

bir kahraman olarak yerini aldı ve daha sonra devlet tarafından mükafatlandırıldı.¹¹ Stroganovlar Moskova'da yaşarken bilinmeyen bir sebeple Fedor, oğulları Stepan, Osip ve Vladimir'le birlikte Moskova'yı terk edip Novgorod'a taşındı.¹² Ancak burada da uzun yıllar kalmadılar. Moskova Knezi III. İvan (1462-1505)'ın Novgorod'u ilhak etmesinin ve burada yaşayan aristokrat çevreleri Rusya'nın diğer şehirlerine dağıtmasının ardından¹³ 15. asrın sonlarında Rusya'nın kuzeydoğusuna, Perm bölgesinde bulunan Solviçegodsk şehrine göçtüler. Bu tarihten sonra Stroganovlar Moskova ve Novgorod'un ardından Solviçegodsk'ta anılmaya başlandı.¹⁴

Stroganov ailesi göçtükleri bu şehirde tuz üretimi ile geçimlerini sağlamaya başladı. Tuz üretimini geliştirmek isteyen aile, Çar Vasiliy İvanoviç (1505-1533)'ten Ustyug bölgesinde yeni tuz işletmeleri kurmak için izin istedi. Bunun üzerine Çar 9 Nisan 1517 tarihinde Stroganovlara Ustyug bölgesinde tuz işletmelerini kurmalarına ve burada üretim yapmalarına izin verdi. Ancak Fedor Stroganov, ardından oğulları, sebebi bilinmeksizin genç yaşlarında öldü. Geriye onları temsil edecek mirasçı bırakmadıkları için ailenin bütün serveti Novgorod'da dünyaya gelen en küçük kardeşleri Anika Stroganov'a kaldı.¹⁵ Anika, aileye gerçek anlamda güç, şöhret ve itibarını kazandıran kişi olarak kabul edilir. Anika, ailesinden kalan devasa mirası katlayarak büyütmeyi başardı. Solviçegodsk'ta devam eden tuz üretiminin yanı sıra ticarete de büyük önem verdi. Komşularından geniş topraklar satın alarak sahip olduğu mülklerini ve topraklarını artırdı. Güçlendikçe faaliyetlerine ara vermeksizin devam etti ve bölgenin durdurulamaz gücü hâline dönüştü.¹⁶ Aslında onun bu denli zengin olmasının en büyük sebeplerinden biri, bölge halklarıyla iyi ticari münasebetler kurması oldu. Sibir halklarıyla kurduğu kürke dayalı ticaret ağı, onun zenginliğine zenginlik kattı.¹⁷ Ayrıca Stroganovların oluşturduğu bu ticaret ağı Sibiryayla sınırlı kalmadı. Avrupayla¹⁸ özellikle İngilizlerle ticari ilişkiler kurdular, hatta onlarla rekabet

---

Tarih Kurumu, Ankara 2013, s. 99; Batılı araştırmacı Peter Armstrong, Tatar soylu olan Luka Stroganov'un Tatarların istediği fidyeyi karşılamak için Moskova'nın güçlü bir otoritesi olmadığı zaman büyük bir servet ödediğini belirtir. Bunu Rusların düşmanlarına rağmen çok büyük risk içeren bir hareket olduğunu ifade eder. Ancak Moskova'nın daha sonraki yıllarda Tatarlara karşı mücadelelerinden başarıyla ayrılması rüzgârın Stroganovların lehine doğru esmesine sebep olduğunu söyler. Daha sonraki asırlarda da Stroganovların yapmış olduğu bu cömertlik Rus çarları tarafından hiçbir zaman unutulmadığını da belirtir. Bk. Peter Armstrong, *Foreigners, Furs and Faith: Muscovy's Expansion into Western Siberia, 1581-1649*, Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts, Dalhousie University Halifax, Nova Scotia 1997, s. 44.

11 Nikolay Gerasimoviç Ustriyalov, *İmentie Lyudi Stroganovi*, s. 6-8.

12 Vasiliy Şişonko, *Permskaya Letopis s 1263-1881 g*, s. 44.

13 Nikolay Borisov, *Ivan III, Jizn Zameçatelnih Lyudey*, Moskva 2000, s. 198-200.

14 A. Volerov – A. Dmitriev, *Rodoslovnaya G. G. Stroganovich*, Perm 1895, s. 2-3.

15 Aleksandr Radyeviç Andreyev, *Stroganovi*, Bely Volk, Moskva 2002, s. 5; Tatyana Metternih, *Stroganovi: İstoriya Roda*, Aleteyya, Moskva 2016, s. 17.

16 Andrey Vvedenskiy, *Dom Stroganovich v XVI-XVII. Vekah*, s. 20.

17 Nikolaes Witsen, *Noord en Oost Tartarye*, s. 826; Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del*, s. 68-70.

18 Stroganovların Batı'yla yaptıkları ticaretin başındaki isim Hollandalı tüccar Brunel'dir. Zekâsı ve yetenekleriyle bilinen Brunel sayesinde Stroganovlar Sibiryanın değerli kürklerini ve diğer mallarını Hollanda'nın liman şehri Dordrecht'e ve Anvers'e oradan da Paris pazarlarına kadar ulaştırmıştır. Bk. Andrey Vvedenskiy, *Dom Stroganovich v XVI-XVII. Vekah*, s. 56.

edecek seviyeye kadar ulaştılar.¹⁹ Aynı zamanda 16. asrın ikinci yarısından itibaren Türkistan'la yürütülen Rus ticari organizasyonun başında bulundular.²⁰

2. Stroganovlar ve Sibir'in İşgal Edilmesi

16. asrın ortasından itibaren Kazan ve Astarhan hanlıklarının IV. İvan tarafından işgal edilmesinin ardından Uralların ötesine uzanan Rus devletinin sınırlarının bittiği yerde Sibir Hanlığı vardı. Hanlık, özellikle Batı Sibiryada yaşayan halklar üzerinde kısmen de olsa söz sahibiydi. Ayrıca Rus devletine karşı yapılan isyan hareketlerinin mihenk taşı konumundaydılar. Perm sınırları sürekli taciz altındaydı. Ancak Rus Devleti burada doğrudan askerî bir çözüme başvurmadı. Bölgede bu gelişmeler yaşanırken bölgeye yerleşen Anika'nın oğulları Yakov ve Grigoriy Stroganovlar Perm'i korumak için istekli oldu. Rus devletine hiçbir getirisi olmayan bu toprakları burada yaşayan bozkır halklarından korumak ve iskân edip tuz ocakları kurmak için Çar IV. İvan'a teklifte bulundular.²¹

Grigoriy Stroganov 1558 yılında IV. İvan'dan Lısva Nehri'nden Çusovaya Nehri'ne kadar uzanan Kama boyundaki boş, sahipsiz toprakları istedi. Grigoriy'in talebini geri çevirmeyen Çar, bahsedilen bu arazileri 4 Nisan 1558²² tarihli bir yarlıkla Stroganovlara tevdi etti.²³ Bundan yaklaşık on yıl sonra Anika'nın diğer oğlu Yakov Stroganov, Çusovaya Nehri'nden Kama'nın aşağısına kadar uzanan boş arazileri Çardan istedi. Daha önce olduğu gibi Stroganovların bu taleplerini kabul eden Çar, 25 Mart 1568²⁴ tarihli yeni bir yarlıkla bu arazileri Yakov'a ihsan etti. IV. İvan'dan aldıkları bu imtiyazlarla birlikte Stroganovlar bu büyük coğrafyada tuz üretiminin haricinde balıkçılık, ormancılık gibi birçok faaliyette bulundu. Nogaylardan, Sibir Hanlığı'ndan ve Batı Sibiryada bulunan diğer yerli halklardan Rus devletine karşı gelebilecek olası saldırı ve tehditlere karşı Çarın onayı doğrultusunda Kankara (Канкара) ve Kergedan (Кергедань) şehirlerini inşa ettiler. Kurulan bu şehirler kuvvetli surlarla çevrildi. Hızlı ateşlenebilen topraklarla donatılan şehirler içerisinde Rus, Kozak, Alman, Litvanyalı ve Tatar askerlerden oluşan silahlı birlikler konuşlandırıldı. Bu şehirlerden başka, Kama Nehri'nden başlayarak Çusovaya Nehri boyunca silahlı, toplu ve tüfekli iyi teçhizatlandırılmış Çusovaya kasabaları da kuruldu.²⁵

Küçüm Han'ın 1563 yılında Sibir hanları Yadigâr ve Bekbulat'ı tahttan indirerek Sibir Hanlığı tahtını ele geçirmesi²⁶ ve bölgede hâkimiyetini güçlendirmesinden sonra Moskova için de yeni

19 P. S. İkosov, *İstoriya o Rodoslovii i Bogatsve i Ateçestvennih Zaslugah Znamenitoy Familii G. G. Stroganovih (1761)*, s. 14.

20 M. V. Fehner, *Torgovliya Russkogo Gosudarstva so Stranami Vostoka v XVI Veke*, Goskulprosvetizdat, Moskva 1956, s. 5, 105; Andrey Vvedenskiy, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, s. 37-38.

21 Nikolay Gerasimoviç Ustriyalov, *İmentie Lyudi Stroganovi*, s. 8-19.

22 4 Nisan 1558 tarihli Çarlık Gramotası neşri için bk. Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, Moskva 1937, s. 332-333.

23 Nikolay Gerasimoviç Ustriyalov, *İmentie Lyudi Stroganovi*, s. 9.

24 25 Mart 1568 tarihli Çarlık Gramotası neşri için bk. Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 335-337.

25 Grigoriy Spasskiy, *Letopis Sibirskaya*, Sankt-Peterburg 1821, s. 3-5; Nikolay Gerasimoviç Ustriyalov, *İmentie Lyudi Stroganovi*, s. 11; Hadi Atlasi, *Sibir Tarihi*, s. 47-48.

26 "Yesipovskaya Letopis po Sıçevskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 117-118 (Bundan sonra, YLPSS); *Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği*, çev. Fatih Ünal vd., Ötügen Neşriyat, İstanbul 2020, s. 47-48 (Bundan sonra, SHKYK).

bir cephe açılmış oldu. Rusların Stroganovlar üzerinden doğuya doğru yayılmasına ve bölgedeki Rus iskânının başlamasına burada yaşayan halklar sessiz kalmadı. 1572 yılında birbirleriyle aynı kaderi paylaşan Çeremiş, Başkurt ve Votyak'ın başını çektiği birçok bozkır ulusu Ruslara karşı isyan etti. Ayaklanma, 1572'de Çeremiş topraklarında başladı. Toplanan isyancılar Perm'e doğru harekete geçtiler. Kama Nehri'nde bulunan tekneleri yağmaladılar ve burada nehir ticareti yapan onlarca tüccarı öldürdüler.²⁷ Bu saldırı üzerine bölgede görev yapmakta olan Rus komutan Bulgakov bu haberi derhâl Moskova'ya bildirdi. Bölgede cereyan eden bu hadiseleri öğrenen Çar, Kama Nehri'nde tekneleri yağmalayan Çeremiş ve diğer ulusların derhâl bastırılması için Grigoriy ve Yakov kardeşlere bölgeye ivedilikle askerî kuvvet sevk etmesi yönünde 6 Ağustos 1572²⁸ tarihli bir belge gönderdi.

Söz konusu bu belgede Çar, Bulgakov sayesinde bölgedeki gelişmelerden haberdar olduğunu belirterek Stroganovların bu belge ellerine geçer geçmez harekete geçmelerini istedi. Ayrıca Rus devletine tabi olan Ostyak, Vogul ve Kozakların aileleriyle birlikte güvenliklerinin sağlanmasını, yine Kozak bir grubun silahlandırılıp Ostyak ve Vogullarla birlikte asilerin üzerlerine gönderilmelerini emretti. Buna ilaveten Rus devletine karşı isyan eden asilerin isimlerinin bulunduğu bir rapor hazırlamaları ve bu raporu Kazan ve Moskova'da bulunan Rus memurlara göndermeleri onlara verilen emirler arasındaydı.²⁹ Çarın bu buyruklarından sonra Stroganovlar, Kozaklar'dan oluşturdukları birliği kendi adamlarıyla birlikte Rus devletine karşı başkaldıran isyancıların üzerine gönderdi. Çara karşı başkaldıran çoğu isyancı kılıçtan geçirildi. Sağ olarak ele geçirilen kişilere ise koşul sunmadan boyun eğdirildi, Rus devletine karşı Çarın yanında yer alacaklarına dair yemin ettirildi ve bu kişiler vergiye tabi tutuldu. İsyan harekâtına katılmış ve daha sonra Rus devletine karşı itaat edenler, Stroganovlar tarafından Perm'deki Rus yetkililere teslim edildi.³⁰

1573 yılına gelindiğinde Küçüm Han'ın vârisi Muhammet Kul, yaşadığı topraklardan çıkarak Rus yayılmasını yerinde görmek için keşif seferi düzenledi. Kama boylarına gelerek Perm ve Çusovaya'ya giden yolları takibe aldı. Güzergâh üzerinde bulunan Ostyakalara saldırdı, çoğunu öldürdü ve esir aldı.³¹ Daha sonra Kazak Ordalarıyla Moskova arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek için Kazak yurtlarına giden Rus elçisi Tretyak Çebukov'u öldürdü.³² Muhammet Kul'un bu ani gelişen saldırılarının ardından Stroganovlar, Rus devletinin intikamını almak için Çar IV. İvan'dan Tahçı ve Tobol Nehri boyunca yeni kaleler kurmak için izin istedi. Bunun üzerine Çar, 30 Mayıs 1574³³ tarihinde onlara geniş imtiyazların yer aldığı yeni bir yarlık verdi.³⁴ 30 Mayıs

27 "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 5 (Bundan sonra, SLPSS); Nikolay Gerasimoviç Ustriyalov, *İmentie Lyudi Stroganovi*, s. 13.

28 6 Ağustos 1572 tarihli Çarlık Gramotası neşri için bk. Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 338.

29 6 Ağustos 1572 tarihli Çarlık Gramotası, Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 338.

30 Grigoriy Spasskiy, *Letopis Sibirskaya*, s. 8-9.

31 Grigoriy Spasskiy, *Letopis Sibirskaya*, s. 10.

32 Aleksey Levşin, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, Çast 2, Sankt-Peterburg 1832, s. 48.

33 30 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası neşri için bk. Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 339-341.

34 Grigoriy Spasskiy, *Letopis Sibirskaya*, s. 13-14.

tarihli belgede ağırlıklı olarak bölgenin güvenliğine odaklandığı görülmektedir. Muhammet Kul'un saldırılarına karşı olarak Stroganovlara, Sibir halklarından olan Ostyak, Vogul, Samoyed ve Yugralılardan oluşan silahlı bir birliğin oluşturularak Kozaklarla birlikte Sibir Hanlığı ile savaşmak üzere gönderilmesi emredildi.³⁵ Ruslar bölgedeki halklardan ziyade en büyük tehdit olarak artık Sibir Hanlığı'nı görmekteydi. Bunun en büyük sebebi olarak elçi Tretyak Çebukov'un öldürülmesi ve topraklarına karşı saldırıların sıklığı gösterilebilir.

1577-78 tarihine gelindiğinde Yakov ve Grigoriy artık hayatta değildi. Yakov'un yerini oğlu Maksim, Grigoriy'in yerini ise oğlu Nikita genç yaşlarında aldılar. Bu tarihten itibaren bu büyük organizasyonun başında Semen Stroganov ve yeğenleri vardı.³⁶ Stroganov ailesinde yeni düzen kurulurken Rus Devleti tarafından güvenliğin ve denetimin sekteye uğradığı Don ve Volga bölgesinde Kozak atamanlarından Yermak Timofeyev ve yoldaşları eşkiyalık ve yağma faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Moskova'nın ticari ve siyasi faaliyetlerine giderek zarar veren gelişmeler karşısında Çar, İvan Muraşkin'i güçlü bir orduyla birlikte yağmacıları cezalandırmak için bölgeye sevk etti. Çoğu, İvan Muraşkin tarafından öldürüldü. Ancak Yermak ve 540³⁷ adamı, Muraşkin'in elinden kurtularak Stroganovların daveti üzerine Kama Nehri boyunca tekneleriyle yukarı çıkıp Çusovaya Nehri'ne yakın bir bölgede bulunan Stroganovların yurtlarına geldiler.³⁸ Kozaklar, Stroganovların yurtlarında uzun bir süre kaldı ve bu sırada Vogullarla savaştı. Daha sonra Semen, Maksim ve Nikita Stroganovlar tarafından Sibir Hanlığı'na karşı sefer hazırlıklarına başlandı. Stroganovlar kendi kalelerinde bulunan, aralarında Tatar, Alman, Litvanyalı ve Rus'un bulunduğu 300 savaşçıyı³⁹ da Yermak'ın hizmetine takviye kuvvet olarak verdi. Belli bir süre Stroganovların yurtlarında kalan Kozaklar, Stroganovlardan top, tüfek gibi askerî teçhizatın yanı sıra lojistik destek ve yiyecek olarak Tatar mihmandarlarla birlikte 1 Eylül 1582 tarihinde dualar eşliğinde törenle Sibir'e gönderildi.⁴⁰

35 30 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası, Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 339-340.

36 Andrey Vvedenskiy, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, s. 46.

37 Remezov Kroniği'nde bu sayı 5000 kişi olarak verilir. Hatta Volga'da yağma yapan Kozakların sayısının 7000'e kadar ulaştığının da söylentiler arasında olduğunu belirtir. Bk. "Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 313 (Bundan sonra, RLPMS); *Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği*, çev. Fatih Ünal vd., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 37-38 (Bundan sonra, SHKSK); Miller, bu kroniğin verilerinin daha geçerli olduğunu ifade eder. Yermak'ın yağma yaptığı zamanlarda bu sayının 7000 olduğunu Kama Nehri'ne geldikleri zaman sayılarının 6000'e, Sibir seferine başladıkları zamanda ise 5000'e kadar düştüğünü belirtir. Bk. Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del*, s. 95-96; Ancak Sibiryanın işgaliyle ilgili müstakil bir çalışma yapan Pavel Nebolsin, Yesipov ve Stroganov kroniklerindeki gibi Yermak ve adamlarının sayısını 540 olarak verir. Bk. Pavel Nebolsin, *Pokorenie Sibiri*, Sankt-Peterburg 1849, s. 72.

38 Grigoriy Spasskiy, *Letopis Sibirskaya*, s. 13-14.

39 Yermak'ın birliğine takviye güç olarak verilen bu 300 savaşçı Moskova ile Kuzey ülkeleri arasında gerçekleşen Livonya savaşları sırasında Uralların ötesine geçen, Rusların eline esir düşmekten kurtulamayan Polonyalı, Alman ve Litvanyalı askerlerin olduğu ve bu askerlerin de Stroganovlar tarafından Nogaylardan satın alındığı söylenmektedir. Bk. Yakov Grigoryevič Solodkin, "K Pervonaçalnoy İstorii Prisoedineniya Sibiri k Rossii (o Nekotorih Spornih İnterpretatsyah "Yermakova Vzyatiya" "Kuçumova Tsarstva)", *Bylye Gody*, 34 (2014), s. 511.

40 "Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 10; *Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği*, çev. Fatih Ünal vd., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 52-53 (Bundan sonra, SHKSK).

Yola çıkan Yermak ve yoldaşları Ural dağlarının arasından tehlikeli ve sapa yollardan geçerek Çusovaya Nehri'nden Tagil Nehri'ne ulaştı. Oradan Tura Nehri'ne tekneleriyle geldiler.⁴¹ Burada Yapançı adlı Tatar bir knez ve onun emri altında bulunan Vogullar bulunuyordu. Yermak burada kendisine karşı tehlike arz eden Yapançı'nın şehrine saldırdı. Şehri yakıp yıktı. Daha sonra Kozaklar, Tura Nehri'nden ilerleyerek önce Çingi Tura'yı, akabinde Sibir Hanlığı'nın emri altında bulunan Tarhankale şehrini ele geçirdi.⁴² Tarhankale'de esir alınan Tuzak adında bir Tatar, Küçüm Han'a olup biteni iletmesi için serbest bırakıldı.⁴³ Tuzak, Küçüm Han'ın huzuruna gelerek "silahlı ve cesur" bu adamları bütün detaylarıyla anlattı. Han, Yermak ve adamlarının Sibir'e pek de halis niyetlerle gelmediklerini çok geçmeden anladı. Kendisine tabi olan bütün beylere haber salarak yurtlarına gelen bu yağmacılara karşı toplanmalarını emretti. Bunun üzerine Ostyak ve Vogulun da aralarında bulunduğu birçok Sibir halkının oluşturduğu ordu Sibir'de toplandı. Muhammet Kul'un başında bulunduğu bu ordu, Sibir'e yaklaşmakta olan Kozakları cezalandırmak için derhâl harekete geçti. Hanın kendisi de İrtiş Nehri kıyısında yer alan Çuvaş Burnu mevkinin sağlamlaştırılması için savunma hatları kurdu. Yermak ve Muhammet Kul'un orduları Babasan Nehri yakınlarında karşılaştı. Ancak Muhammet Kul bu muharebede büyük kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı. Kozaklar da Tobol Nehri üzerinden yollarına devam etti.⁴⁴ Nehir üzerinden harekete geçen Kozaklar, önce Karaçi Ulusu'na buradan da harekete geçerek İrtiş Nehri'ne doğru yelken açtılar. Askerlerinin başarısız olduğunu gören Küçüm Han ise yanındaki savaşçılarıyla birlikte Çuvaş Tepesi'nde bulunan yüksek bir noktaya çıktı. Muhammet Kul ise önceden hazırlanan mevzilere adamlarıyla birlikte konuşlandı.⁴⁵

Kozaklar, Atik Mirza olarak adlandırılan bir kasabaya gelip burayı zapt etseler de karşılarında savaşmak için hazır kıta bekleyen çok sayıda Tatar'ı mevzilerde görünce korkuya kapıldı. Bazıları geri dönmek istese de aralarında bulunan Atamanların motive edici konuşmaları onları geri dönmekten vazgeçirdi. Kozaklar, 23 Ekim'de savaş nidaları atarak kasabadan çıktılar. Kıran kırana yapılan muharebede Yermak, Küçüm Han'ın ordusuna karşı üstün geldi. Muhammet Kul yaralandı, ancak askerleri onu savaş alanından uzaklaştırmayı başardı. Yesipov, bu muharebeyi anlatırken "Truva" Savaşı'na benzetir ve Komander (Karamenderes) Nehri'ndeki gibi nehrin kan olup aktığını belirtir. Kozakların başındaki Yermak ise haddinden fazla abartılarak Truva Savaşı'nın kahramanı "Aşil"le özdeşleştirilmiştir.⁴⁶ Küçüm Han ve Yermak arasında cereyan eden bu savaşlarda asıl belirleyici unsur, sahip oldukları silah ve mühimmattı. Kozaklar, Sibir Tatarlarının yabancı olduğu top, tüfek gibi ateşli silahlara sahiptiler. Tatarların elinde ise sadece ok, yay, kılıç ve mızrak gibi ilkel silahlar vardı. Remezov Kroniği'nde Küçüm Han'ın birliklerinin ateşli silahlara sahip olmadığı, ok, yay, mızrak ve kılıçlarla savaştıkları belirtilmektedir.⁴⁷ İrtiş

41 Nikolay Mihayloviç Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, 2006, s. 257.

42 Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 107-111.

43 *SLPSS*, s. 16; *SHKSK*, s. 56-57.

44 *SLPSS*, s. 10-11; *YLPSS*, s. 126-127.

45 *SLPSS*, s. 21-23; Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del*, s. 117.

46 *YLPSS*, s. 129-130.

47 *RLPMS*, s. 330.

kıyısında cereyan eden bu büyük savaşın ardından Han, başkent Sibir'e dönerek hazinesini toplayıp şehirden ayrıldı.⁴⁸ Yermak ve savaşçıları ise 26 Ekim 1581'de Küçüm Han ve şehirde yaşayan diğer Tatarlar tarafından terk edilen kadim Türk yurdu Sibir'e⁴⁹ girdiler. Böylelikle Sibir Hanlığı'nın başkenti olan Sibir, Kozaklar tarafından işgal edilmiş oldu.⁵⁰ Küçüm Han'ın Sibir'den ayrılması onun için bir kaçış değildi. Aksine bu bir manevraydı. Artık mücadelesine bozkırda devam edecekti. Bu sırada Sibir şehrini Tatarların elinden alan Yermak, müjdeyi vermeleri için hiç vakit kaybetmeden Çar IV. İvan'a birkaç Kozakla birlikte rapor gönderdi. Çar onları huzurunda kabul etti. Bu zaferden dolayı fazlaca memnun olduğunu onlara ilettiler. Başta Yermak olmak üzere bütün Kozaklara değerli hediyeler ihvan etti. Yönetimi ele almak için Moskova'dan voyvoda ve çok sayıda askeri Sibir'e gönderdi.⁵¹

Stroganovların Sibir'in Yermak tarafından ele geçirilmesinden sonra da Moskova'yla ilişkide oldukları 7 Ocak 1584⁵² tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bu belgede Stroganovlardan Bulhovskiy ve beraberindeki askerleri misafir etmeleri, Sibir'e doğru yapılacak yolculuk esnasında yardımcı olmaları ve elli silahlı adam vermeleri istenmekteydi. Ayrıca gelen askerlerin yolculukta kullanmaları için en az yirmi kişiyi taşıyabilecek kapasitede on beş adet kayak yapmaları bildirildi. Sibir seferinde gecikme yaşanmaması için voyvodalar henüz topraklarına gelmeden bütün hazırlıkların tamamlanması istendi.⁵³

Sibir, Moskova hattında bu gelişmeler yaşanırken Muhammet Kul bir baskınla çok sayıda Kozak'ı öldürdü. Ancak Senbahta adlı bir Tatar, Muhammet Kul'un saklandığı yeri Kozaklara bildirdi. Yapılan ani baskınla Muhammet Kul esir alınmaktan kurtulamadı. Daha sonra Yermak'ın huzuruna getirildi, oradan da Moskova'ya gönderildi. Sibir'de yaşanan kıtlık sonucu Moskova'dan gelen Voyvoda Semen Bolhovskiy ve birçok asker hayatını kaybetti.⁵⁴ 1584 yılının Ağustos ayına kadar Sibir'de bu gelişmeler baş gösterdi. Usta bir savaşçı olan Küçüm Han, Buhara'dan bir tüccar kervanının geldiği haberini yayararak Yermak'ı istediği bir mevkiye çekti. Daha sonra kamp yaptıkları yere gece ani bir baskın düzenleyerek Yermak ve Kozakları öldürdü. Bunun üzerine dehşete kapılan Kozakların Sibir şehrini terk etmelerinin ardından Küçüm Han'ın oğlu Sultan Ali,

48 SLPSS, s. 25; YLPSS, s. 133; Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del*, s. 131; Yesipov ve Stroganov Kroniği'nin aksine Remezov Kroniği'nde Küçüm Han'ın mağlubiyetin ardından hemen Sibir şehrinden ayrıldığı belirtilir. Ancak gökyüzünde mucizevi bir olayın gerçekleştiğini görünce şehri terk ettiği ve Kazak Ordası'na gittiği ifade edilir. Yine Kaşlık, Abalak, Suzgun gibi birçok şehirde yaşayan Tatarların da Küçüm'le birlikte şehirden ayrıldığından bahsedilir. Bk. RLPMS, s. 331-332.

49 Miller, 18. asırda Sibiryada araştırmaları yaptığı zamanda Sibir şehrinin kalıntılarının hâlen olduğunu belirtir. Burada akan küçük bir akarsu olduğunu ve Rus dilinde Sibir'le aynı ismi taşıyan Sibirka (Сибирка) adını taşıdığını ve Tatarların bu nehre herhangi bir isim vermediğini zikreder. Ayrıca şehrin daire şeklinde bir yapıya sahip olduğunu, Sibir sarayının kale biçiminde ve ahşap ve kerpiçten yapıldığını belirtir. Ancak saraydan geriye pek bir şey kalmadığını da ifade eder. Bk. Gerard Friderik Miller, *Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del*, s. 134-136.

50 YLPSS, s. 134.

51 YLPSS, s. 131-142; SLPSS, s. 30-31.

52 7 Ocak 1584 tarihli Çarlık Gramotası neşri için bk., Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 343-344.

53 7 Ocak 1584 tarihli Çarlık Gramotası, Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 343-344.

54 YLPSS, s. 142-143.

Sibir'de hâkimiyetini ilan etti. Ancak bu haberi alan Bekbulat oğlu Sultan Seydak, Sibir'e gelerek Sultan Ali'nin hâkimiyetine son verdi. Atalarının mirasını devralarak Sibir'de kendini han ilan etti. Yermak'ın ölümünden iki yıl sonra Voyvoda İvan Mansurov ve beraberindeki askerler Sibir'e doğru harekete geçtiler. Ancak geldiklerinde Sibir'deki siyasi durum çok farklıydı. Karşısında güçlü bir Tatar grup görünce kışı geçirmek üzere İrtiş Nehri kıyısına bir kale inşa ettiler. Daha sonra 1585 yılında voyvodalar Vasiley Sukin ve İvan Myasnoy bölgeye geldi. Tümen adında bir şehir kurdular. Daha sonra 1587 yılında Tobolsk şehri kuruldu. Nihayetinde Sultan Seydak bir hileyle esir alındı ve beraberindekilerle Moskova'ya götürüldü. Küçüm Han'ın bozkırda devam eden mücadelesi 1598 yılına gelindiğinde Nogay topraklarında son buldu.⁵⁵ Küçüm Han'ın ardından artık Ruslar için Sibiryâ'nın ilhak edilmesinde önemli bir engel kalmadı. Böylelikle Sibiryâ'nın yegâne Türk-Tatar hanlığı tarih sahnesinden ayrılarak Sibirya, Rus işgaline teslim oldu.⁵⁶

3. Stroganovların Sibir'in İşgalindeki Rolü

Rus tarihçiler ve araştırmacılar arasında en çok tartışılan konuların başında Sibir'in işgal edilmesinde Stroganovların ne denli rol oynadıkları gelmektedir. En önemli husus ise Sibir Hanlığı'na karşı Yermak ve diğer Kozaklar bölgeye kendi inisiyatifleriyle mi geldiler, yoksa Stroganovlar tarafından mı davet edildiler? Bahsi geçen bu soruların cevabı, Stroganovların kadim Türk yurdu olan Sibir'in işgalindeki rollerini de doğal olarak ortaya koymaktadır. Sibir kroniklerinin ilki olan Yesipov Kroniği olmak üzere bazı kroniklerde Stroganovlar, Sibir'in işgalinde hiçbir rol oynamamıştır. Çok ilginçtir ki Yesipov Kroniği'nin en önemli yazması olarak kabul edilen "Sıçev" yazmasında Stroganovlardan tek kelime dahi bahsedilmemektedir. Yermak ve savaşçıları Tanrı tarafından özel olarak seçilen, kutsal amaçlar uğruna savaşan, Hristiyanlık öğretileriyle donatılmış savaşçılar olarak nitelendirilmiştir. Tanrı'nın inayetiyle Sibir'in ele geçirildiği vurgusu yapılmıştır.⁵⁷ Remezov Kroniği'ne göre Kozaklar, Yüzbaşı Muraşkin'in tedip ve tenkil harekâtından kaçıp Sibir'e gelmiştir. Bu kronikte ise tehditle ya da karşılıklı taahhülle Yermak ve yoldaşlarının Stroganovlardan silah ve mühimmat desteği aldığı belirtilmektedir.⁵⁸ Stroganov Kroniği'ne göre de Volga boylarında yağmacılık yapan Yermak ve yoldaşlarının kahramanlık ve cesaretleri Stroganovlara güvenilir kaynaklar tarafından iletilmiş ve bunun üzerine 6 Nisan 1579 tarihli bir mektupla Stroganovlar tarafından Yermak ve yoldaşları davet edilmiştir. Daha sonra onların yurtlarına geldiği, burada da belli bir süre kaldıktan sonra Stroganovlardan yüklü miktarda askerî mühimmat ve lojistik destek alarak Sibir Hanlığı'nı işgal

55 YLPSS, s. 147-161; SHKSK, s. 68-79.

56 Fatih Ünal, "Çarlık Dönemi Rusların Sibiryâ Araştırmaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/41, (Aralık 2015), s. 617; 17. asrın ilk çeyreğinde Sibiryâ'nın işgalini tamamlayan Ruslar, bölgeye sadece askerî güçleri değil aynı zamanda din adamları, işçiler, tüccarlar gibi toplumun bütün tabakalarından insanları gönderdi. Bk. İlyas Topsakal, "17. Yüzyılda Rus Yönetimi ve Kürk Yönetimi", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, (Mart 2011), s. 53.

57 YLPSS, s. 122-123.

58 RLPMS, s. 313-315.

etmek üzere Sibir'e gönderildiği vurgulanmaktadır.⁵⁹ Sibir kroniklerinde verilen bu bilgilerin birbiriyle çelişmesi ve farklılık göstermesinden dolayı mesele, Rus tarihçiler arasında uzun yıllar münakaşa konusu olmuş, hatta gruplaşmaların oluşmasına neden olmuştur.

Remezov Kroniği, 18. asırda Rus tarihçiler tarafından büyük bir güvenle kaynak olarak kullanılmıştır. Bu tarihçilerin başında Alman kökenli G. F. Miller ve E. Fişer gelmektedir. 19. asırda onları P. A. Slovtsov⁶⁰ ve Dmitriy İlovayskiy⁶¹ gibi Rus ilim adamları takip etmiştir. Onların görüşüne göre, Volga boylarında yağma yapan Yermak ve yoldaşları Stroganovların yurtlarına davetsiz geldiler. Stroganovlar ise davetsiz gelen bu misafirlerin kendi şehirlerini, kasabalarını yağmalamalarından korktukları için onları yurtlarına kabul etmek zorunda kaldı. Belli bir zaman sonra gerekli teçhizat sağlanarak Sibir'e gönderildiler. Fişer, 1570 yılından sonra Muhammet Kul'un Stroganovların yurtlarına sık sık saldırdığını bunun üzerine Stroganovların kendi topraklarını korumak için Yermak ve yoldaşlarını onlara karşı kullandığının yüksek ihtimal olduğunu söyler. Bu hamleyle, tüccar olarak şöhretli Stroganovların hem Kozakların maddi külfetinden kurtulmak hem de kendi toprakları için sorun çıkaran Sibir Hanlığı'nın, üzerlerindeki baskısını kırmak istemiş olabileceğini belirtir.⁶²

19. asırda Remezov Kroniği'nin etkisinin bir önceki asra göre azaldığı söylenebilir. Özellikle Rus tarihçiler bu kroniği güvenilir bir kaynak olarak görmemiştir. Bunların başında Pavel Nebolsin ve Pogodin⁶³ gibi tarihçiler gelmektedir. Onlar Stroganovları hesaba katmadan, Yesipov Kroniğini merkeze alarak Yermak ve yoldaşlarının mukaddes bir dava uğruna Tanrı tarafından Sibir'e gönderilen savaşılar olduğunu ifade etmiştir. Nebolsin, Stroganov Kroniği'nde yer alan bilgileri eleştirmektedir. Zira ona göre coğrafya, iklim koşulları ve teknelerin yapısı göz önüne alındığında Volga Nehri'nden Çusovaya Nehri'ne kronikte verilen zaman zarfında gitmeleri kesinlikle mümkün değildir. Ayrıca onların uzun bir süre Stroganovların kasabalarında yaşamalarının çok zor olduğunu ifade eder. Bununla birlikte iklim şartlarına göre Stroganovlar, Kozakları Sibir'e gönderseler bile bunun sonbaharda değil ilkbaharda olması gerektiğini belirtir. Nebolsin'e göre, Yermak'ın Volga boylarından Sibir'e gelmesi, Sibir Hanlığı'nı ele geçirme düşüncesiyle değildir. Onların tek gayesinin İvan Muraşkin'in gazabından kaçmak yani idam edilmekten kurtulmak olduğunu ifade eder. Ancak daha sonra Küçüm Han'ın topraklarına gidip oranın zenginliklerini yağmalama fikrinin oluşmuş olabileceğini belirtir.⁶⁴

Yesipov ve Remezov kroniklerini destekleyenlerin karşısında yer alan üçüncü grup ise Stroganov Kroniği'ni savunanlardır. Bu grubun önde gelenleri ünlü Rus tarihçiler S. M.

59 SLPSS, s. 8.

60 P. A. Slovtsov, *İstoriçeskoe Obozrenie Sibiri*, I-II, Sankt-Peterburg 1886.

61 Dmitriy İlovayskiy, *İstori Rossii*, III, Vek XVI-y, Moskva 1890, s. 372-407.

62 İogann Ebergard Fişer, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtya Sibiri do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujijem*, Sankt-Peterburg 1774, s. 115.

63 "Yesipovskaya Letopis po Pogodinskomu Spisku", *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 271-295.

64 Pavel Nebolsin, *Pokorenje Sibiri*, s. 67-72.

Solovyev⁶⁵ ve N. Karamzin'dir. Karamzin, Yermak ve yoldaşlarını Stroganovların kendi yurtlarına davet ettiğini belirtir. Semen, Maksim, Nikita Stroganovları ve Yermak Timofeyeviç'i kastederek "Üç tüccar ve Volga eşkıyalarından kaçak bir ataman, çarlığın talimatı olmaksızın İvan adına Sibir'i ele geçirmeye cesaret ettiler" diyerek Sibir'in nasıl ele geçirildiğini bu cümleyle açıklar.⁶⁶ Bunların dışında 19. asırda ailenin müstakil tarihinin yazarı olan ve Barones Sofya Vladimirovna Stroganova (1775-1845)'nın özel malikâne arşivini inceleyen N. Ustriyalov,⁶⁷ V. Bahruşin⁶⁸ ve Aleksandr Dmitriyev gibi tarihçiler gelmektedir. Bu noktada Dmitriyev'in aktaracağımız tespitleri önemlidir. Dmitriyev, Çar IV. İvan'ın Stroganovlara verdiği 30 Mayıs 1574 tarihli⁶⁹ belgeden sonra Ruslar için Sibir Hanlığı'yla ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını belirtir. Zira Stroganovlar bu belgeye kadar bölgedeki topraklarını silah yoluyla değil, sulh yoluyla elde etmiştir. Ancak IV. İvan, Muhammet Kul'un sıklaşan saldırılarının ardından Stroganovlardan, Ostyak, Vogul, Samoyed ve Kozaklardan müteşekkil bir silahlı grup oluşturmalarını ve oluşturulan grubu Sibir Hanlığı'na karşı savaşmak üzere Sibir'e göndermelerini emretmiştir.⁷⁰

Dmitriyev, Stroganovların Çarın 1574 tarihli, kendilerine verdiği buyruğa dayanarak Yermak ve adamlarını kendi topraklarına davet ettiğini belirtir. Buna istinaden de 6 Nisan 1579 tarihinde Kozaklara bir mektup yazarak onları kendi yurtlarına davet ettiğini ileri sürer. Daha sonra da Yermak ve adamlarının Stroganovların yurtlarına geldiği ve gerekli mühimmatın verilip Stroganovlar tarafından Sibir'e gönderildiğini ifade eder. Nitekim Stroganov Kroniği'nde yer alan bilgiler de bu minvaldedir. Ayrıca Dmitriyev, Çarın 16 Kasım 1582⁷¹ tarihli, Stroganovlara verdiği yarlığın da bunu tasdikler mahiyette olduğunu belirtir. Dmitriyev'e göre Stroganovların büyük bir inisiyatif aldığını ancak kendi geleceklerini büyük bir riske atmalarına rağmen hata yapmadıklarını belirtir. Sonuç olarak Stroganov Kroniği'nde yer alan bilgilerin doğru olduğunu, daha sonra gelişen olayların ise Remezov Kroniği'nden takip edilmesi gerektiğini zikreder.⁷² Dmitriyev, Stroganov Kroniği'nden hareketle onların IV. İvan'ın emirleri doğrultusunda hareket ettiklerini, bu yüzden Kozakların Sibir'i zapt etmesinde Stroganovların kilit rol oynadığını belirtir. Yani Sibir'in işgal edilmesindeki ana aktör Stroganovlardır. Ona göre, Stroganovlar Sibir'e gerçekleştirilen hareketi planlı bir şekilde organize etmiştir. Bu duruma kanıt olarak da Stroganovların Yermak'ın Sibir'e sefere çıkmasından önce Perm'deki arazilerinde silah üretmeye başladıklarını gösterir.⁷³ Stroganovların gerekli silahların üretimi için o dönem darboğazda olan

65 S. M. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneysih Vremen*, Kniga Vtoraya, Tom VI-X., Vtoroye İzdaniye, Sankt-Peterburg 1896.

66 Nikolay Mihayloviç Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, IX, Sankt-Peterburg 1843, s. 219, 223-224.

67 Nikolay Gerasimoviç Ustriyalov, *İmentie Lyudi Stroganovi*, Sankt-Peterburg 1842.

68 S. V. Bahruşin, *Oçerki po İstorii Kolonizatsii Sibiri v XVI. i XVII. vv.*, I, Nauçnie Trudi, Moskva 1955.

69 0 Mayıs 1574 tarihli Çarlık Gramotası neşri için bk. Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 339-341.

70 30 Mayıs 1574 Çarlık Gramotası, Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 339-340.

71 16 Kasım 1582 tarihli Çarlık Gramotası neşri için bk. Gerard Friderik Miller, *İstoriya Sibiri*, s. 342-343.

72 Dmitriyev, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey*, 1892, s. 61-63.

73 Aleksandr Dmitriyev, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriçeskih Statey i Materialov Preimuşçestvenno o Permskom Krae, Pokorenje Ugorskih Zemel i Sibiri*, Vpusk V, Perm 1894, s. 32.

Moskova'nın bile kolay kolay bir araya getiremeyeceği, o günün şartlarına göre 20 bin ruble gibi devasa bir rakamı harcadığı söylenmektedir.⁷⁴

Yermak'ın Sibiryaya harekâtını inceleyen R. G. Skrynnikov'un çalışması da önemlidir. Skrynnikov, 1570 ve 1580 yıllarında yaşanan olayların aileyi maddi olarak zora soktuğunu belirtir. Yermak'ın Sibiryaya harekâtından üç yıl önce Stroganov ailesinin Kamadaki toprakları için yirmi yıllık vergiden muafiyet süresinin dolduğunu ve Moskova'nın onları vergiye bağladığını, 1579-1582 yılları arasında Moskova'nın yaşadığı ekonomik buhran sonucunda IV. İvan'ın askerî harcamaları karşılamak için Rusya'daki bütün tüccarlardan yüklü miktarda para istediğini ifade eder. Kama bölgesinde 27 tuz ocağı bulunan Stroganovların sadece 13 tanesi aktif olarak çalışmaktaydı. Diğer ocaklar Perm'de meydana gelen isyan sonucunda işlemez hâle gelmişti. Şimdiye kadar ticaret yoluyla zenginleşen Stroganovların yaşanan tüm bu süreç sonrasında askerî tedbirlere başvurmasının zorunlu hâle geldiğini zikreder.⁷⁵ Ayrıca Yermak'ın Sibir harekâtından sonra Stroganovların Sibiryada toprak sahibi olmasının da Yermak'la ilişkili olma ihtimalini güçlendirdiğini ifade eder.⁷⁶ Yine Stroganovların 18. asra ait olan armalarında Sibir'in kendileri tarafından işgal edildiğine dair motifler yer alır. Bu da onların işgalde parmağı olduklarına dair diğer bir kanıttır.⁷⁷ Stroganovlarla ilgili önemli çalışmalar yapmış Sovyet tarihçi Vvedenskiy de yukarıda belirtilen üç görüşün haricinde düşük bir ihtimal de olsa ayrı bir görüşün olduğunu ifade eder. Bu görüşe göre, Yermak ve yoldaşları, Stroganovların yurtlarına ve oradan Sibir'e, Çar IV. İvan tarafından gönderilmiştir. Yani Sibir Hanlığı'nın işgalini planlayan bizzat Çarın kendisidir. Ancak araştırmacı Şlyakov'un dile getirdiği bu görüşün diğer araştırmacılar ve ilim adamları tarafından ciddiye bile alınmadığını belirtir.⁷⁸

Bu görüşlere bakıldığında Stroganov Kroniği'ni destekleyen grubun daha güçlü verilerle fikirlerini destekledikleri söylenebilir. Ağırlıklı olarak bu kronikte Stroganovların övüldüğü, Sibir Hanlığı'nın işgal edilerek zengin ve bereketli toprakların Rus devletine Stroganovların marifetiyle kazandırıldığı, bu işgalin arkasındaki asıl güç olduğu kroniğin yazılış amacı olarak ortaya çıksa da, Stroganov Kroniği kullandığı kaynaklar ve belgelerden dolayı en güvenilir kaynak konumundadır. Belge, tarihçilerin tarih yazımında kullandıkları en önemli kaynakların başında gelmektedir. Bu bakımdan Stroganov Kroniği'nde de bu belgelere genişçe yer verilmesi, tarihçilerin güvenini kazanması bakımından önemlidir. Yine Rus tarihinde otorite sayılan tarihçi N. Karamzin'in bu kroniği destekleyenler arasında bulunması kroniğin güvenilir olmasını daha da güçlendirmektedir. Bununla birlikte diğer hiçbir kaynaktaki yer almayan bilgilere yer veren Remezov Kroniği, bazı bilinmeyen noktaları aydınlatması bakımından büyük önem arz eder. Stroganovların, kendi adlarını taşıyan kroniğin verdiği bilgilere göre Yermak ve diğer

74 W. Bruce Lincoln, "Vahşi Batı" Sibiryaya ve Ruslar, çev. Mehmet Harmanlı, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s. 34.

75 R. G. Skrynnikov, "Yermak's Siberian Expedition", *Russian History*, XIII/1, (Spring 1986), s. 15.

76 Agm., s. 2.

77 Sergey Kuznetsov, "Stroganovi: Dva Vajneyşih Şaga, Çtobi Stat Dnastiey", *Vklad. Hudojestvennoe Nasledie Stroganovih XVI-XVII Vekov v Muzeyah Solviçegodskaya i Permskogo Kraya*, Permskaya Gosudarstvennaya Hudojestvennaya Galereya, Perm 2017, s. 33.

78 Andrey Vvedenskiy, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, s. 62.

Kozaklara gerekli yaşam malzemesi ve mühimmatı karşılıksız olarak vermesinden ziyade, Remezov Kroniği'nde geçen tehditle verdikleri yönündeki ifadelerin onların tüccar kimlikleri düşünüldüğünde daha doğru olabileceği söylenebilir. Kendi inisiyatifleriyle ya da tehditle olsa da Stroganovların Yermak ve yoldaşlarının her türlü ihtiyacını karşıladığı da açıkça görülmektedir.

Üzerinde durulması gereken asıl meselelerden biri ise Stroganovların Yermak ve yoldaşlarını neden Sibir Hanlığı'nın üzerine gönderdiği'dir. Bunun iki sebebi olduğu söylenebilir. Birinci sebep siyasi sebeplerdir. Bölgede henüz yeni kale/şehirler kuran Stroganovların, Sibir Hanlığı ve diğer bölgede yaşayan halkların sürekli saldırı ve tehdidi altında olması gösterilebilir. Kendi güvenliklerini sağlamak için Yermak ve yoldaşlarını yurtlarına çağırılmaları yüksek ihtimaldir. İkinci sebep ise ekonomik sebeplerdir. Stroganovların hem Kozakların yurtlarında yaşamalarından doğan ağır maliyetlerden kurtulmak istemeleri hem de Çardan aldıkları 1558 ve 1568 yıllarına ait yarlıklarda yer alan vergi muafiyetlerinin süresinin dolmasından dolayı ekonomik darboğazda olmaları mümkündür. Bu yüzden Yermak ve birliğini Sibir'e göndererek hem Yermak'tan kurtulmak hem de Sibiry'a'nın zenginliklerine ulaşmak amacıyla Çara rağmen böyle büyük bir riski göze aldıkları söylenebilir.

Sonuç

Altın Orda Devleti zamanından beri Türk-Tatar kökenli birçok ailenin Slav/Ortodoks kültürü içerisinde eriyerek Ruslaştığı bilinmektedir. Teşkilatçı geleneklere sahip bu ailelerin Rus devlet yapısının gelişimine büyük katkı sağladığı açıktır.⁷⁹ Stroganovlar da bu ailelerin öncülerindedir. Çusovaya ve Kama nehirleri etrafına kale/şehirler kuran Stroganovlar için artık en büyük tehlike Sibir Hanlığı olmuştu. Bunun için Sibir önceden hedefe konulmuş, sadece işgal için savaşçılara ihtiyaç duyulmuştu. Bu işgal için de Volga'da korkusuzca yağma yapan Yermak ve adamları seçildi. Aslında Stroganovların ortaya koyduğu bu strateji, yerleşik kültür ve medeniyete sahip olan devletlerin kullandığı bir sistemdir. Yani atlı ve muharebe kabiliyetlerine sahip olan düşmanla, yine aynı yöntemlerle savaşan başka bir düşmanı bertaraf etme yöntemidir. Küçüm Han'ın savaşçılara karşı Stroganovlar, savaşçı Yermak ve yoldaşlarını kullanarak kendi yerleşik düzenlerini oluşturduğu kale/şehirlerini, ticari ve endüstriyel varlıklarını çabasız ve az bir kayıpla koruduğu gibi kendisine karşı tehdit olmalarından da kurtulmuş olacaktı. Halifenin Haçlılara karşı Türkmenleri, Bizans'ın Peçenekleri ve Uzları kullanması gibi Yermak ve yoldaşları Stroganovların menfaatleri uğruna Küçüm Han'ın savaşçılara karşı kullanıldı.

Çardan doğrudan izin almadan başlatılan bu seferin Stroganovlar ve kendileri için son şans olduğunun bilincinde olan Yermak ve adamları için seferin zaferle sonuçlanması zorunlu idi. Sibir'e gelen bu savaşçıların sayısının Sibir Hanlığı savaşçılarından sayısına göre daha az olmasına rağmen ellerinde ateşli silahları vardı. Ok, yay ve kılıç gibi ilkel silahlarla savaşan Sibir Hanı

79 Rusya üzerindeki Türk-Tatar etkisi için ayrıca bk. İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda ve Rusya*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2015.

Küçüm ve adamları ateşli silahlara karşı gözlerini kırpmadan göğüslerini siper etseler de bunda başarılı olamadı. Kanlarının son damlasına kadar topraklarını savundular, teslim olmayı düşünmediler. Ancak Yermak ve savaşçıları yapılan kıran kırana muharebelerin ardından başkent Sibir'i işgal etti. Elde edilen bu başarı hem Çardan kaçan Yermak ve yoldaşlarının hem de onları teşvik eden Stroganovların kurtuluşu oldu. Daha sonra Moskova'nın bölgeye yerleşerek buraları Ruslaştırmasına ve kolonileştirmesine liderlik etti. Çarlık tarafından bölgeye atanan valiler, Sibir'i iskâna açarak Tümen, Tobolsk, Pelim gibi birçok şehir inşa edip kale ve şehirler kurdular. Daha sonraki dönemlerde yapılacak büyük Sibiry seferlerine zemin hazırladılar.

Sonuç olarak Rusya'nın siyasi, kültürel ve içtimai tarihine derin izler bırakan Tatar soylu Stroganovlar, Hunlardan itibaren birçok Türk devletinin hâkimiyet sahası içerisinde yer alan kadim Türk yurdu Batı Sibiry'nın ve Sibiry'nın uçsuz bucaksız diğer topraklarının Çarlık Rusya'sı toprağına dönüşmesinde kilit rol oynadı. Ayrıca arkalarında bıraktıkları zengin tarihsel ve kültürel mirasla, Rus tarihi başta olmak üzere Türk-Tatar tarihi içerisinde kendilerine özel bir yer edinmeyi başardı.

KAYNAKÇA

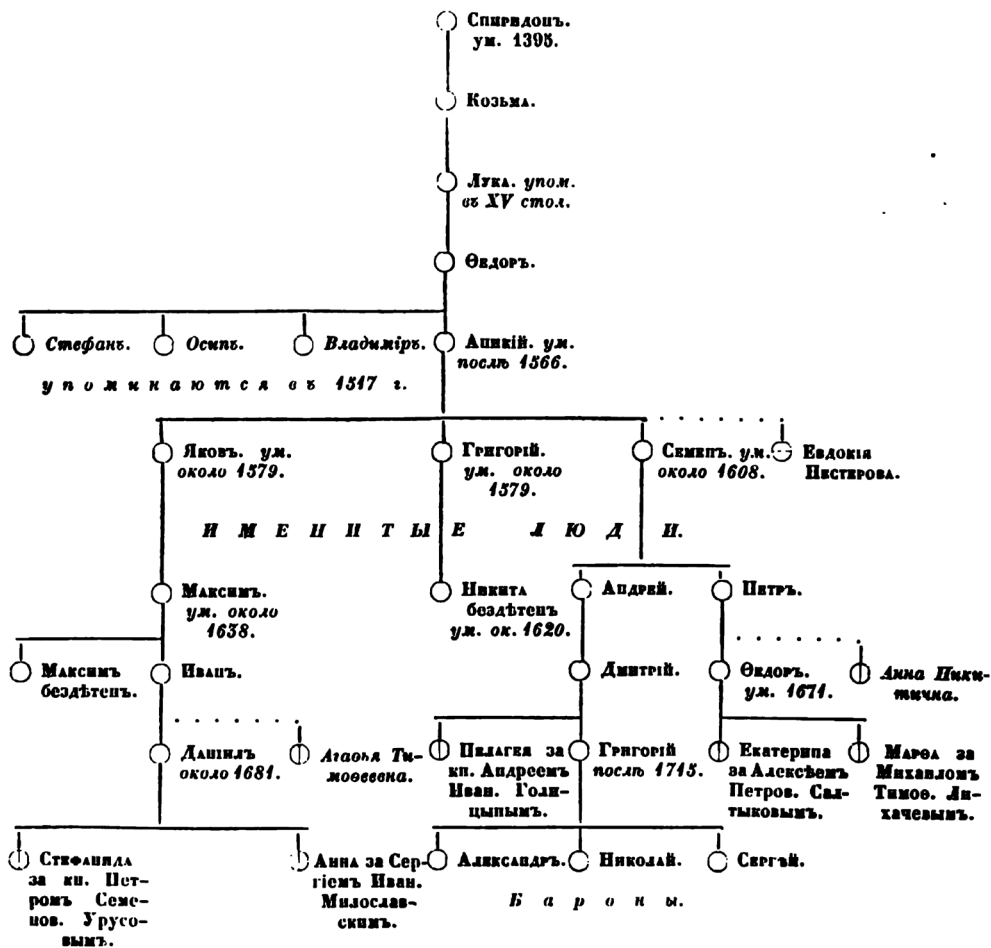
- “Remezovskaya Letopis po Miroviçevu Spisku” (RLPMS), *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 312-366.
- “Stroganovskaya Letopis po Spisku Spasskago” (SLPSS), *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 1-46.
- “Yesipovskaya Letopis po Pogodinskomu Spisku”, *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 271-295.
- “Yesipovskaya Letopis po Siçevskomu Spisku” (YLPSS), *Sibirskiya Letopisi*, İmperatorskaya Arheografiçeskaya Komissiya, Sankt-Peterburg 1907, s. 105-170.
- Acar, Serkan, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- Andreyev, Aleksandr Radyeviç, *Stroganovi*, Bely Volk, Moskva 2002.
- Armstrong, Peter, *Foreigners, Furs and Faith: Muscovy's Expansion into Western Siberia, 1581-1649*, Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts, Dalhousie University Halifax, Nova Scotia 1997.
- Atlasi, Hadi, *Sibir Tarihi, Söyembike, Kazan Hanlığı*, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan 1993.
- Bahruşin, S. V., *Oçerki po İstorii Kolonizatsii Sibiri v XVI. i XVII. vv.*, I, Nauçnie Trudı, Moskva 1995.
- Baskakov, N. A., *Türk Kökenli Rus Soyadları*, çev. Samir Kâzimoğlu, Türk Dil Kurumu, Ankara 1997.
- Borisov, Nikolay, *İvan III, Jizn Zameçatelnih Lyudey*, Moskva 2000.
- Dmitriyev, Aleksandr, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriceskih Statey i Materialov Preimuşçestvenno o Permskom Krae, Stroganovi i Yermak*, Vıpusk IV, Perm 1892.
- _____, *Permskaya Starina. Sbornik İstoriceskih Statey i Materialov Preimuşçestvenno o Permskom Krae, Pokorenie Ugorskih Zemel i Sibiri*, Vıpusk V, Perm 1894.
- Fehner, M. V., *Torgovliya Russkogo Gosudarstva so Stranami Vostoka v XVI Veke, Goskulprosvetizdat*, Moskva 1956.
- Fişer, İogann Ebergard, *Sibirskaya İstoriya s Samago Otkrıtiya Sibiri do Zavoyevaniya Sey Zemli Rossiyskim Orujiyem*, Sankt-Peterburg 1774.
- Halikov, A. H., *Rus Tanıman 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, çev. Mustafa Öner, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1995.
- İkosov, P. C., *İstoriya o Rodoslovii i Bogatsve i Ateçestvennih Zaslugah Znamenitoy Familii G. G. Stroganovih (1761)*, İzdannaya Vasiliy Şişonko, Perm 1881.
- İlinskiy, N. V., *Totemskiy Kray v Proşlom i Nastoyaşem*, 3-Ya Gasudarstvennaya Tipografiya, Vologda 1920.
- İlovayskiy, Dmitriy, *İstorii Rossii*, III, Vek XVI-y, Moskva 1890.
- Karamzin, Nikolay Mihayloviç, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, IX, Sankt-Peterburg 1843.
- _____, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Kiniga 2, Tom VII-XII, Moskva 2006.
- Kemaloğlu, İlyas, *Altın Orda ve Rusya*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'e Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- Kuznetsov, Sergey, “Stroganovi: Dva Vajneyşih Şaga, Çtobi Stat Dnastiey”, *Vklad. Hudojestvennoe Nasledie Stroganovih XVI-XVII Vekov v Muzeyah Solviçegodska i Permskogo Kraya*, Permskaya Gosudarstvennaya Hudojestvennaya Galereya, Perm 2017, s. 12-33.
- Levşin, Aleksey, *Opisanie Kirgiz-Kazaçih Ord i Stepey*, Çast 2, Sankt-Peterburg 1832.
- Lincoln, W. Bruce, “*Vahşi Batı*” *Sibirya ve Ruslar*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.
- Metternih, Tatyana, *Stroganovi: İstoriya Roda*, Aleteyya, Moskva 2016.

- Miller, Gerard Friderik, *Opisanie Sibirskogo Tsarstva i Vseh Proizşedşih v Nem Del, ot Naçala a Osoblivo ot Pokoreniya Ego Rossiyskoy Derjave po Siy Vremena*, Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1750.
- _____, *İstoriya Sibiri*, Moskva 1937.
- Nebolsin, Pavel İvanoviç, *Pokorenie Sibiri*, Sankt-Peterburg 1849.
- Polnoe Sobranie Russkih Letopisey*, İzdannoe po Vısoçaşşemu Povelenyu Arxeografiçeskoyu Kommissieyu, Tom Dvenadtsaty, Sankt-Peterburg 1901.
- Semuşin, D. L., “Pamorye i Pamori: Struktura Odnogo İstoriçeskogo Mifa”, *Artika i Sever*, No: 7, Moskva 2012, s. 45-58.
- Sibir Hanlığı Kronikleri I Yesipov Kroniği (SHKYK)*, çev. Fatih Ünal vd., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Sibir Hanlığı Kronikleri II Stroganov Kroniği (SHKSK)*, çev. Fatih Ünal vd., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Sibir Hanlığı Kronikleri III Remezov Kroniği (SHKRK)*, çev. Fatih Ünal vd., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- Skrynnikov, R. G., “Yermak’s Siberian Expedition”, *Russian History*, XIII/1, (Spring 1986), s. 1-40.
- Slovtsov, P. A., *İstoriçeskoe Obozrenie Sibiri*, I-II, Sankt-Peterburg 1886.
- Solodkin, Yakov Grigoryeviç, “K Pervonaçalnoy İstorii Prisoedineniya Sibiri k Rossii (o Nekotorih Spornih İnterpretatsyah “Yermakova Vzyatiya” “Kuçumova Tsarstva)”, *Bylye Gody*, 34 (2014), s. 510-518.
- Solovyev, S. M., *İstoriya Rossii s Drevneyşih Vremen*, Kniga Vtoraya, Tom VI-X, Vtoroye İzdaniye, Sankt-Peterburg 1896.
- Spasskiy, Grigoriy, *Letopis Sibirskaya*, Sankt-Peterburg 1821.
- Şişonko, Vasiliy, *Permskaya Letopis s 1263-1881 g. Perviy Period, s. 1263-1613 g.*, Perm 1881.
- Topsakal, İlyas, “17. Yüzyılda Rus Yönetimi ve Kürk Yönetimi”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, (Mart 2011), s. 53-57.
- Ustriyalov, Nikolay Gerasimoviç, *İmentie Lyudi Stroganovi*, Sankt-Peterburg 1842.
- Ünal, Fatih, “Çarlık Dönemi Rusların Sibiry Araştırmaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/41, (Aralık 2015), s. 613-647.
- Volerov, F. A. – A. A. Dmitriyev, *Rodoslovnaya G. G. Stroganovih*, Perm 1895.
- Vvedenskiy, Andrey, *Dom Stroganovih v XVI-XVII. Vekah*, İzdatelstvo Sotsialno-Ekonomiçeskoy Literaturi, Moskva 1962.
- Witsen, Nikolaes, *Noord en Oost Tartarye*, Amsterdam 1705.

Ekler

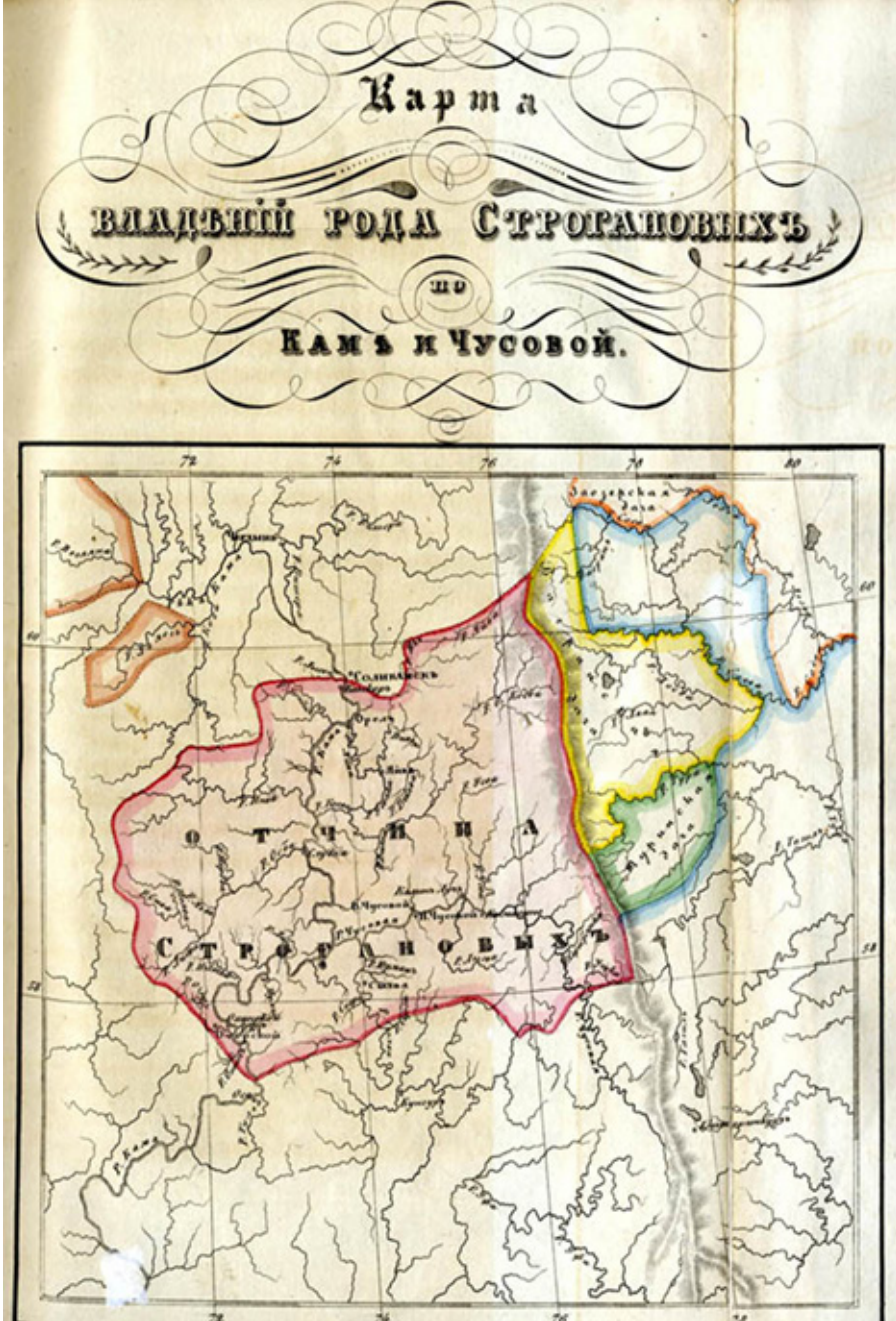
Ek 1. Stroganov aile şeceresi

СТРОГАНОВЫХЪ.

Кайнак: N. G. Ustriyalov, *Imentie Lyudi Stroganovi*, Sankt-Peterburg 1842.

Ek 2. Kama ve Çusovaya bölgesinde Stroganovlara ait toprakları gösteren harita

Каянак: N. G. Ustriyalov, *İmentie Lyudi Stroganovi*, Sankt-Peterburg 1842.